

דג הכיפורים

בראשית רבה פרשה יא סימן ד – סיפור המעשה¹

אמר ר' תנחומא: מעשה היה ברומי בערב הצום הגדול. והיה שם חייט אחד והלך לקנות לו דג אחד.² ונמצא הוא ונערו של אֶפְרָכֹס³ עומדים עליו.⁴ היה זה מעלהו במחיר וזה מעלהו במחיר, עד שהגיע לשנים עשר דינרים ולקח אותו חיט. בשעת הסעודה אמר האפרכוס לנערו: למה לא הבאת לי דג? אמר לו: אדוני, מה אכפור ממך? הלכתי ולא היה שם אלא דג אחד, ונמצאתי אני ויהודי אחד עומדים עליו. והיה הוא מעלהו במחיר ואני מעלהו במחיר, עד שהגיע לשנים עשר דינרים. מה היית רוצה? שאביא לך דג בשנים עשר דינרים? אתמה! אמר לו: מי הוא? אמר לו: בן אדם פלוני.⁵ שלח אחריו ובא אצלו. אמר לו: מה ראית, חייט יהודי, שאכלת דג בשנים עשר דינרים? אמר לו: אדוני, יש לנו יום אחד בשנה, שכל עבירות שאנו עושים כל ימות השנה, הוא מכפר עלינו; וכשהוא בא, אין אנו צריכים לכבד אותו? אמר: כיון שהבאת ראייה לדבריך. הרי אתה פטור. מה פרע לו הקב"ה? הלך וקרע אותה וזימן לו בתוכה מרגלית טובה, והיה מתפרנס הימנה כל ימיו.⁶

מסכת חולין פרק ה משנה ג – בין יהודה לגליל

בארבעה פרקים בשנה המוכר בהמה לחבירו צריך להודיעו אִמָּה מכרתי לשחוט בַּתָּה מכרתי לשחוט.⁷ ואלו הן: ערב יום טוב האחרון של חג וערב יום טוב הראשון של פסח וערב עצרת וערב ראש השנה וכדברי רבי יוסי הגלילי אף ערב יום הכפורים בגליל.⁸

מסכת עבודה זרה דף ג עמוד ב – הדימין בין דגים לבני אדם

אמר רב יהודה אמר שמואל, מאי דכתיב: "ותעשה אדם כדגי הים כרמש לא מושל בו" (חבקוק א יד), למה נמשלו בני אדם כדגי הים? לומר לך: מה דגים שבים - כיון שעולין ליבשה מיד מתים, אף בני אדם - כיון שפורשין מדברי תורה ומן המצוות מיד מתים.⁹ דבר אחר: מה דגים שבים - כיון שקדרה עליהם חמה מיד מתים, כך בני אדם - כיון שקדרה עליהם חמה מיד מתים.¹⁰

¹ ברוב הדפוסים של בראשית רבה הנוסח הוא בארמית. ואנו הבאנו את התרגום לעברית של א.א. הלוי (מהדורת מחברות לספרות), כפי שאנו עושים בכל מדרשי רבה על התורה.

² ראו הסיפור על ר' אלימלך מליזנסק זכרוננו לברכה ששלח את תלמידיו לראות את החייט שעשה חשבון עם הקב"ה בערב יום הכיפורים והוציא ספר שמונה את חטאיו כל השנה ולאחר מכן ספר גדול יותר שמונה את כל הצרות והמכות שנחתו עליו ועל בני משפחתו ובני עירו, כל השנה. וסיים ואמר: ריבונו של עולם, הרי החשבון הכולל הוא לחובתך ולזכותנו, אבל ערב יום הכיפורים היום ומן הדין שנמחל זה לזה. סיפור זה מצוי בסיפורי חסידים רבים. ראו [סיפור זה](#) באתר זושא. ראו גם בספר ימים נוראים לשיי עגנון, סדר ערב יום הכיפורים, סיפורי נפלאות מגדולי ישראל. סיפור זה מובא גם בדברינו [הטיחו דברים כלפי מעלה](#) בפרשת שלח. נראה שאת דמות החייט דווקא, מי שמתקן כל השנה, לקח הסיפור החסידי מכאן.

³ איש בעל שררה. שר העיר או המחוז (פרובינציה)

⁴ עומדים על המקח.

⁵ מכאן שבלהט העמידה על המקח זיהה נער האפרכוס מי עומד מולו והחייט מצידו מן הסתם ידע מול מי הוא מתמקח.

⁶ מדרש זה הוא המקור לאכילת דגים בערב יום כיפור, מנהג שהרבו לדרוש בו ובסיבותיו. אך המדרש אינו מסביר מה מקור המנהג. נסכה להתחקות אחר מנהג זה. ועכ"פ, יש להעריך את אותו אפרכוס שידע לכבד את מעשה החייט.

⁷ על מנת שלא יכשלו באיסור של: "ושור או שה, אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד" (ויקרא כב כח). ראו דברינו [אותו ואת בנו](#) בפרשת אמור.

⁸ ראו פירוש ברטנורא על המשנה: "אף ערב יום הכיפורים בגליל - ולא ביהודה ובשאר ארצות, שלא היו אוכלים ערב יום הכיפורים אלא בשר עוף ודגים כדמוכח בבראשית רבה גבי ההוא חייטא דזבן נונא". וכן דברי התוספות במסכת עבודה זרה דף ה עמוד ב: "ובפרקים אלו אינם רגילין רק בבהמות; וביה"כ רגילים בעופות ודגים ודברים קלים כדאמרין בבראשית רבה (פ' יא) עובדא בההוא חייטא דזבן חד נונא תריסר דינרין". והובאו הדברים להלכה בשולחן ערוך הרב אורח חיים סימן תרח סעיף ח: "בערב יום כיפור אפילו בסעודת שחרית אין לאכול אלא מאכלים קלים להתעכל, כגון בשר עופות ודגים, כדי שלא יהא שבע ומתגאה כשיתפלל ביום הכיפורים". והרי לנו דוגמא נאה לפסיקת הלכה מתוך האגדה.

⁹ ראו משל השועל והדגים בדברי ר' עקיבא לפפוס בן יהודה שהזהיר אותו לא ללמוד תורה ולמרוד ברומאים. ברכות סא ע"ב: "משל לשועל שהיה מהלך על גב הנהר, וראה דגים שהיו מתקבצים ממקום למקום ... אמר להם: רצונכם שתעלו ליבשה, ונדור אני ואתם? אמרו לו: ... ומה במקום חיותנו אנו מתיראין, במקום מיתנתנו על אחת כמה וכמה!" ראו משל זה ואחרים בדברינו [משלי חיות במדרש](#) בפרשת וישלח.

¹⁰ דרשות הרבה נאמרו על פסוק זה בחבקוק: "ותעשה בני אדם כדגי הים". מקצתם לאזהרה, כגון ספרי דברים פיסקא שו: "העיד בהם את העופות ... קלקלו בבהמה ובחיה ובעופות ... העיד בהם את הדגים ... קלקלו בדגים ... העיד בהם את הנמלה ...". ומקצתם לברכה, כגון מדרש תנאים לדברים פרק א פסוק יא: "ויברך אתכם כאשר דבר לכם - כדגי הים וכחול ימים וכוכבי השמים וכצמחי האדמה". אך ערב יום הכיפורים הוא ואין זמן להרבות בדברי אגדה ומדרש אלא בתשובה, תפילה וצדקה (בפרט האחרונה שקשה לעשותה ביום הקדוש) אשר יעבירו רוע הגזרה. לפיכך, לא נאריך ונישאר באווירת המדרש הראשון וניכנס ליום הקדוש עם טעם של דג כיפורים בפינו ובלבבנו. ולוואי ונזכה להיות כל השנה כחייטים שמתקנים בלואי וטלאי העולם ומבינים בדגים.

פרקי דרבי אליעזר פרק י (תנחומא ויקרא ח) - תפילת יונה תחת היכל ה'

אמר לו הדג, יונה, הרי אתה עומד תחת היכל ה', התפלל ואתה נענה, אמר יונה לדג, עמד במקום עמדך שאני מבקש להתפלל. עמד הדג, והתחיל יונה להתפלל לפני הקדוש ברוך הוא, ואמר לפניו: רבונו של עולם, נקראת מוריד ומעלה, נרדתי העלני. נקראת ממית ומחיה, הרי נפשי הגיעה לפנות, החיני. ולא נענה עד שיצא מפיו דבר זה ואמר אשר נדרתי אשלמה [שם ב, י], אשר נדרתי להעלות את לונתו ולזבח אותו לפניך, אשלם ביום ישועת ישראל.¹¹

מסכת זבחים דף קיג עמוד ב - הדגים לא לקו במבול

דאמר רב חסדא: בדור המבול לא נגזרה גזרה על דגים שבים, שנאמר: "מכל אשר בחרבה מתו", ולא דגים שבים.¹²

שנה טובה¹³

ותטיב לנו החתימה

מחלקי המים¹⁴

¹¹ ראו שם תחילת העניין שלאחר שיונה מציל את הדג מהלוויתן הגדול שרצה לבולעו, הראה לו הדג את כל פלאי הים ומכוני הארץ אשר עומדים מעל לים, עד שהגיעו ליסודות היכל ה', לירושלים שעומדת על שבעה הרים ולאבן השתיה אשר "קבוצה בתהומות תחת היכל ה'". משם ממשיך קטע המדרש שהבאנו למעלה. האם הצלת יונה ע"י הדג (והצלת הדג ע"י יונה) והנדר שהלוויתן יעלה למזבח הם קשר אפשרי נוסף של מוטיב הדג בערב יום כיפור? העלאת דג על המזבח בבית המקדש איננה פשוטה (לעיתיד לבוא? תורה חדשה?), אבל שולחנו של אדם הוא כמזבח. יעלה הדג לשם בערב יום כיפור וניכתב ונחתם כולנו לחיים כיונה שניצל.

¹² האם אפשר שזה קשר נוסף של הדגים לערב יום כיפור? הדגים שלא נפגעו במבול ונצלו מההרס העולמי, מסמלים את ההצלה והטהרה, בערב יום כיפור. הפסוק בחבקוק הנ"ל: "ותעשה אדם כדגי הים" (הערה 10) עומד ברקע אבל לחיוב ולא לשלילה כנ"ל.

¹³ ראו [תפילת הכהן הגדול](#) ביום כיפור.

¹⁴ מים המותרים לשתייה מלוא לוגמיו גם ביום הכיפורים.